

Radó Márta

AFRIKA KILÁTÁSAI - AZ ÁTLAGEMBER SZEMSZÖGÉBŐL

MICHAEL BRATTON, ROBERT MATTES
ÉS E. GYIMAH-BOADI: PUBLIC OPINION,
DEMOCRACY, AND MARKET
REFORM IN AFRICA (CAMBRIDGE
UNIVERSITY PRESS, 2005)



A Közvélemény, demokrácia és piaci reform Afrikában című könyv egy olyan kutatás eredményeit mutatja be, amely tizenkét afrikai ország bevonásával a tizennyolc éven felüli lakosság politikai és gazdasági rendszerről alkotott véleményét vizsgálta. Bratton, Mattes és Gyimah-Boadi az eredmények alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a vizsgált országok állampolgárai a demokráciát általában pártolják, de kevés köztük a teljesen elkötelezett demokrata. A hétköznapi emberek ugyanakkor a piaci reformokkal sokkal elégedetlenebbek, mint a demokráciával. A gazdag empirikus adatok mellett a szerzők több magyarázó megközelítést is ismertetnek, ezeket a felmérés adataival tesztelik. Szemben a történelmi és az antropológiai megközelítésekkel, amelyek a társadalmi struktúrát és az értékek meghatározó szerepét emelik ki, a szerzők az egyének tudásának, okfejtésének és személyes tapasztalatainak tulajdonítanak döntő jelentőséget.

Az Afrobarometer úttörőnek számít Afrikában, mivel ez az első több országra kiterjedő és reprezentatív mintán elvégzett értékvizsgálat a kontinensen. Az eddigi közvélemény-kutatások csak egy-egy országot vizsgáltak, és gyakran csak a városi lakosság véleményét tükrözték, ezzel szemben az Afrobarometer egyszerre teszi lehetővé különböző országokban élő állampolgárok elképzeléseinek felmérését az adott politikai és gazdasági helyzetről. A szerzők így foglalják össze kutatásuk célját:

„Elsődleges célunk a következő: pótolni az empirikus kutatások területén található hiányosságokat; segíteni a többségben lévő, egyébként hétköznapi embereknek abban, hogy hangot adhassanak a véleményüknek. Eközben szeretnénk az empirikus munkánkhoz elméleti keretet is nyújtani, valamint az egyes emberek személyes érdekeivel szemben a köz ügyeit kutatni” (Bratton et al. 2005: 1).

A politikai és gazdasági teljesítményt vizsgáló nagy összehasonlító kutatások jellemzően szakértői vélemények alapján értékelik az országok intézményrendszerét.¹ Ezek a kutatások azonban – számos előnyük mellett – teljes mértékben figyelmen kívül hagyják a helyi lakosság véleményét. Ezen a jól bevett gyakorlaton lép túl az Afrobarometer, amikor a hétköznapi emberek véleménye alapján értékeli a demokrácia állapotát és a gazdasági reformokat. Ez azért lényeges, mert az állampolgárok véleményétől nagymértékben függ a politikai és a gazdasági reformok sikeressége – mind a demokrácia, mind a liberalizált gazdaság ugyanis aktív részvételt kíván a hétköznapi emberektől is. A szerzők szerint „a demokrácia és a piacok intézményei csak akkor képesek működni, ha az állampolgárok ténylegesen élnek a benne rejlő lehetőségekkel” (i. m.: 130). Ezért a reformok sikerességének elemzéséhez nélkülözhetetlen az állampolgárok véleményének és viselkedésének

1 Például a Freedom House által készített Freedom in the World Index (Freedom House 2011a).

vizsgálata. A közvélemény-kutatáson alapuló értékelés azt feltételezi, hogy az állampolgárok véleménye hiteles képet nyújt a valóságról. John Stuart Mill szerint „ha az állampolgár azt érzi, hogy a demokrácia cipője szorít, akkor a cipő szorít, bármit is mondanak a szakértők” (Millt idézi Logan és Mattes 2010: 4). Ez nem jelenti azt, hogy a szerzők a szakértői véleményeket értéktelennek tekintenék – néhol maguk is hivatkoznak például a Freedom House indexére –, csupán arra hívják fel a figyelmet, hogy a közvélemény-kutatásokat és a szakértői véleményeket össze kell vetni egymással. Logan és Mattes a fent idézett tanulmányban maguk is pont ezt teszik. A két módszerrel mért eredmények állítása szerint nagyfokú hasonlóságot mutatnak, bár bizonyos eltérésekre felhívja a figyelmet. Az egyik fő különbség például, hogy azokban az országokban, ahol alacsonyabb az iskolázottság szintje, vagy nem áll rendelkezésre a kormányzattól független sajtó, ott a közvélemény kevésbé kritikus a szakértőkhöz képest (i. m.: 24).

A recenzált mű első fejezetében Afrikának az elmúlt néhány évtizedben lejajló gazdasági és politikai változásait mutatják be a szerzők. A kontinensen az 1990-es évektől a nemzetközi nyomás és helyi demonstrációk sorának hatására egy demokratizálódási folyamat vette kezdetét. Szemben az ugyanekkor történő kelet-közép-európai és latin-amerikai eseményekkel, az afrikai átalakulás kevésbé nevezhető sikeresnek. Olyan politikai rendszerek alakultak ki, amelyek ugyan eltértek egymástól, mégis egyaránt nagymértékben őrizték még korábbi autoriter vonásaikat, miközben már demokratikus elemeket is tartalmaztak. A politikai átalakulással párhuzamosan zajlott le a gazdasági liberalizáció is, amely ugyancsak részleges és befejezetlen maradt. Részleges volt abban az értelemben, hogy nem érintett minden szektort és intézményt; befejezetlen pedig azért, mert a reformok hatáskörét sok helyen beszűkítették. A Nemzetközi Valutaalap által elindított szerkezetátalakítási programok nem hoztak tartós gazdasági növekedést, sok helyen pedig egyenesen továbbmélyítették a már meglévő problémákat. Az egyes országokban különböző reformintézkedéseket hoztak, azonban mind a gazdasági, mind a politikai szintéren befejezetlenek maradtak az újítások. A szerzők amellett érvelnek, hogy emiatt túl kellene lépni autokrácia és demokrácia, államosított gazdaság és liberalizált gazdaság dichotóm megközelítésén, és hibrid rendszerként kellene vizsgálni az afrikai országokat.

A könyv második részében a szerzők a gazdasági reformmal és a demokratizálódással kapcsolatos attitűdöket összegezték. A demokratikus attitűdök vizsgálatát egy nyitott kérdéssel kezdték: „Mit jelent az ön számára a demokrácia?” Az afrikaiak többsége a válaszok alapján rendelkezik valamilyen elképzeléssel a demokrácia fogalmáról, ugyanis 78 százalékuk képes volt valamilyen definíciót párosítani hozzá. A meghatározó többség – 93 százalék – szerint a demokrácia egy pozitív jelenség, amely valamilyen formában jobbá teszi az életkörülményeket. Ez megegyezik a világ többi országában lejajlott hasonló kutatások azon eredményeivel, amelyeket a rendszerváltások után mértek.

A válaszok többségében a demokrácia eljárási (*procedural*) oldalát emelték ki, tehát azt a politikai folyamatot, amelyben megszületnek a döntések. Ezek közül legtöbben az állampolgári szabadságot és a döntéshozatalban való részvételi lehetőséget hangsúlyozták. Csupán a válaszadók egyötöde utalt a demokrácia érdemi (*substantive*) oldalára, vagyis definiálta a fogalmat annak valamilyen konkrét következményével. Ezzel szemben, amikor rögzített kategóriák közül kellett választaniuk, például, hogy mit gondolnak a demokráciáról, hangsúlyosabb lett a demokrácia érdemi oldala. A nyitott kérdéseknél is csak ködös definíciókat tudtak párosítani a politikai szabadságjogokhoz (mint például „szabadság a saját életünk felett”). Ez azt jelenti, hogy a demokráciáról alkotott kép Afrikában még erősen képlékeny.

A szerzők igyekeztek szétválasztani egymástól a demokrácia támogatását és a demokráciával való elégedettséget. Az előbbi arra utal, hogy a válaszadó melyik absztrakt politikai rendszert részesíti előnyben általában, míg az utóbbi az aktuális politikai rendszer teljesítményének értékelését takarja. Általában elmondható, hogy az afrikaiak nagymértékben támogatják a demokráciát: a válaszadók 85 százaléka ezt a kormányzási formát tartja a legjobbnak. A demokrácia támogatása mellett azonban sokan nosztalgiával gondolnak a korábbi autoriter rendszerekre is. A válaszadók 48 százaléka nevezhető elkötelezett demokratának abban az értelemben, hogy elutasít mindenféle autoriter rendszert. A válaszadók 59 százaléka volt elégedett a demokráciával. Ez az arány a rendszerváltó országokban mért eredményeknél sokkal magasabb, és az átlagos európai elégedettséget is felülmúlja. A válaszadók nagy része azonban „inkább elégedett” volt, mint „teljesen elégedett”.

A demokrácia fogalmának magas ismeretségével szemben a szerkezetátalakítási programokról a válaszadók csupán 43 százaléka hallott, és csak 29 százaléka tudta megnevezni, hogy mi ezeknek a programoknak a célja, így a vizsgált országokban nagyon magas gazdasági analfabetizmusról beszélhetünk. Azonban azok a válaszadók, akik ismerték a szerkezetátalakítási programokat, általában pozitívnak ítélték meg azok céljait.

A szerzők a gazdasági reformok esetében is szétválasztották a támogatottságot és az elégedettséget tükröző válaszokat. A többség támogatja a szerkezetátalakítási programokat, de ez nagyon eltérő az egyes programpontoknál. Egyértelmű többség támogatta a közüzemi díjak bevezetését és a piaci árszabályozást, azonban a privatizációt és a közszférában lévő állások csökkentését a legtöbb válaszadó ellenezte. A válaszadók mindössze 21 százaléka volt elégedett azokkal a gazdasági változásokkal, amelyek a szerkezetátalakítási programokhoz köthetőek. A gazdasági reformokkal való elégedettség így összességében nagyon alacsonynak tekinthető. Ez általában megfelel a szakértők nyilatkozatainak is, mivel ők ugyancsak sikertelennek ítélték a gazdasági reformokat.

A könyv harmadik részében a kutatás során meghatározott attitűdöket különböző magyarázó megközelítésmódokkal tesztelték (struktúra, kultúra, intézmények, tanulás és

országteljesítmény). A korábbi eredményekhez képest a szerzők szerint a demokráciáról és a gazdasági reformokról alkotott vélekedésekre csak mérsékelt hatása van a társadalmi struktúrának, a kulturális értékeknek és az intézményeknek. Az adatok alapján ugyanakkor azt szűrték le, hogy az emberek véleményét a közügyekben való jártasság jelentősen meghatározza. Így a szerzők a tanulásméleteket, ezen belül is a felnőtt korban elsajátított tudást, és nem a gyerekkori szocializációt vagy a formális iskolai végzettséget tartják döntőnek. Az Afrobarometer-kutatás eredményei alapján az egyének saját tudásuknak megfelelően maguk értékelik a reformokat, és ítélik meg azok sikerességét. Az állítás döntő jelentőséggel bír: az emberek jobban támogatják a politikai és gazdasági reformokat, ha részletesebb tájékoztatást kapnak azokról. Így a szerzők szerint a fejlődéshez nélkülözhetetlen lenne az állampolgárok nagyobb mértékű tájékoztatása és oktatása.

A demokratikus konszolidáció vizsgálatához a szerzők egy saját modellt készítettek, melyet a könyv negyedik részében mutatnak be. Elméletük újszerűségét az egyes országok politikai teljesítményének a közvélemény alapján történő értékelése jelenti. Két indexet hoztak létre, amelyek felhasználásával véleményük szerint meghatározható, hogy egy ország mennyire előrehaladott a demokratizálódásban. Az első mutató a demokrácia iránti kereslet, amely a társadalmon belül az elkötelezett demokraták (vagyis azok, akik támogatják a demokráciát és elítélik az összes autoriter rendszert) arányát nézi. A második index a demokrácia kínálati oldalát vizsgálja: ez azoknak az embereknek az arányát jelenti a népességen belül, akik elégedettek a demokráciával, és akik többé-kevésbé demokratikusnak tartják saját országukat. A szerzők a két index alapján nem találtak egyetlen demokratikus államot sem az Afrobarometer által vizsgált országok között 2000-ben. Egyedül Lesothót kategorizálták autoriternek, míg a többi országban véleményük szerint hibrid a politikai rendszer. A Freedom House Index ezzel szemben sokkal pozitívabb képet fest az Afrobarometer által vizsgált országokról. Ugyanabban az időszakban nem találtak egyetlen országot sem, amelyet nem szabadként kategorizáltak, ráadásul Namíbiát, Malit, Botswanát és Dél-Afrikát is szabadként² határozták meg.

Mi történt a könyv megjelenése óta az Afrobarometer-kutatással?³ A kutatás folytatódtott, sőt egyre több országot vonnak be a felmérésekbe. A 2008–2009-es kutatásban például már húsz ország szerepelt, jelenleg az ötödik kutatási fordulót készítik elő. Az Afrobarometer honlapjára feltöltött publikációk már nagyobb időtartamot átölelő kutatásokat elemeznek, amelyek lehetővé teszik a szerzők által megfogalmazott konszolidációs

2 A Freedom House definíciója szerint szabadnak tekinthető az az ország, ahol van politikai verseny, elismerik a szabadságjogokat, elismerik a polgári jogokat és független a média (Freedom House 2011b).

3 Erre választ találhatunk többek között az Afrobarometer honlapján (www.afrobarometer.org).

elmélet időbeli tesztelését is. A demokratikus konszolidációt folyamatként elemzik, a demokrácia iránti keresleti és kínálati görbe elmozdulásait és a két görbe metszéspontját vizsgálják. A legújabb, 2008-as eredmények alapján azt láthatjuk, hogy az előző forduló óta ugyan nem alakultak ki új demokráciák, de a keresleti és kínálati görbék elmozdulása a politikai rendszerek további konszolidálódását jelzi (Bratton és Mattes 2009).

A könyv Afrika jövőjét az állampolgárok véleményének tükrében elemzi. Arra hívja fel a figyelmet, hogy Afrika sorsa végső soron az afrikaiak beállítódásán is múlik. Egy érett demokrácia és egy jól működő piacgazdaság csak az állampolgárok nagyfokú támogatásával hozható létre, és ezért nem hanyagolható el az, hogy mit gondolnak róla az átlagemberek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bratton, Michael – Mattes, Robert (2009): Neither Consolidating Nor Fully Democratic: The Evolution of African Political Regimes. In: *Afrobarometer Briefing Paper*, No. 67.: 1–19.
- Bratton, Michael – Mattes, Robert – Gyimah-Boadi, E. (2004): *Public Opinion, Democracy, and Market Reform in Africa*. Cambridge University Press.
- Freedom House (2011a): *Freedom in the World Comparative and Historical Data*. Interneten: <http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439> (Letöltve: 2011.11.13.).
- Freedom House (2011b): *Map of freedom*. Interneten: http://freedomhouse.org/images/File/fiw/FIW_2011_MOF_Final.pdf (Letöltve: 2011.11.13.).
- Logan, Carolyn – Mattes, Robert (2010): Democratizing the measurement of democratic quality: Public attitude data and the evaluation of African political regime. In: *Afrobarometer Working paper*, No. 122.